

ГЕОСОФІЧНІ АСПЕКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Наголошено на вагомій ролі особливостей ландшафтно-етнічної взаємодії у формуванні культурно-цивілізаційних рис націй. З геософічних позицій розкрито місце України у глобальному геопросторі. Обґрунтовано зумовлене як природними, так і історико-географічними чинниками розташування України в Європі.

Обращено внимание на весомой роли особенностей ландшафтно-этнического взаимодействия в формировании культурно-цивилизационных черт наций. С геософических позиций раскрыто место Украины в глобальном геопространстве. Обосновано обусловленное естественными и историко-географическими факторами местонахождение Украины в Европе.

It is stressed on an important role of the peculiarities of the landscape and ethnical cooperation in shaping nations' cultural and civilization lines. From the geosophical point of view the place of Ukraine in the global earth space is discovered. The European localization of Ukraine conditioned by some so natural than historical and geographical factors is grounded.

Актуальність проблеми. Знаменною рисою сьогодення є загострення питань цивілізаційного вибору України. Ціла низка сучасних міждержавних політичних та економічних структур містить у своїх назвах геопросторову складову – це, зокрема, Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Європейський союз (ЄС), Євразійське економічне співтовариство (ЄвразЕС) тощо. Станом на сьогодні Україна не входить до жодної зі згаданих структур, проте, багатьма її теперішніми й колишніми керівниками неодноразово висловлювалися думки щодо доцільності її вступу до того чи іншого міждержавного об'єднання.

Огляд останніх публікацій. Географічні аспекти проблеми євроінтеграції України неодноразово порушувалися в літературі останніх років, прикладом чого може бути, зокрема, науковий збірник „Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах”, а саме такі вміщені до нього матеріали, як [4; 5; 12 та ін.].

Мета статті – з геософічних позицій окреслити місце України в сучасному світі.

При досягненні мети ми ставили перед собою такі завдання: зіставити головні ландшафтні риси України з характерними ландшафтами решти Європи та Росії; окреслити значення ландшафтно-етнічної взаємодії як вагомого чинника формування ментально-поведінкових і культурно-цивілізаційних рис народів; з історико-географічних позицій обґрунтувати єдність України з рештою Європи; проаналізувати новітні схеми геопросторової диференціації земної поверхні та виявити місце в них України.

Виклад основного матеріалу. Із геопросторового погляду розглядаючи обґрунтованість позицій щодо інтеграції України до міжнаціональних організацій, насамперед відзначимо факт перебування

всієї її території в межах Європи за будь-якими схемами поділу материка Євразія на частини світу [2; 14 та ін.]. Це ж стосується всієї решти держав – членів союзу, що має назву «Європейський». З іншого боку, серед членів ЄвразЕС вагому перевагу мають держави, повністю або частково розташовані в Азії (зокрема Росія, яка фактично є гегемоном у зазначеній структурі). Натомість, є лише одна суто європейська країна в цьому об'єднанні – Білорусь. На нашу думку, вже один цей факт ставить під сумнів коректність постановки питання про можливе входження України до ЄвразЕС та близьких до нього міждержавних структур (на кшталт Організації договору про колективну безпеку /ОДКБ/, Єдиного економічного простору /ЄЕП/, Митного союзу тощо).

Спробуємо висвітлити порушену проблему глибше. Застосовуючи геософічний підхід, обґрунтований нами в попередніх публікаціях [10; 11], порівняємо типовий український ландшафт як середовище етногенези з ландшафтами, властивими іншим європейським країнам. Північ і захід України посідають лісові природні смуги (зони мішаних хвойно-широколистих і широколистих лісів відповідно), що притаманно більшості країн Європи. Значна частина території нашої держави – її середня смуга – зайнята лісостепом, характерним також для теренів Угорщини (пушти). Аналог українському степу (північностеповій підзоні) ми вбачаємо у степових фрагментах територій Болгарії та Румунії.

При порівнянні властивих Україні ландшафтів із тими, що поширені на території Російської Федерації, виявляється, що в межах останньої лісостепова й північностепова смуги приурочені, передовсім, до українських етнічних земель (Північна Слобожанщина, Малиновий Клин /Кубань/, Жовтий Клин /фрагмент Поволжя/, Сірий Клин /частина Південного Сибіру/ тощо), або становлять етноландшафт інших неросійських народів (зокрема, бурятів). Натомість, мішанолісові (переважно ялиново-березові) ландшафти Підмосков'я, що стали осередком етногенези московитів-росіян, мають певні аналоги лише на досить невеликому фрагменті території України (Полісся), що становить менше 20% її загальної площі. До того ж, на Українському Поліссі домінують діброви [13].

В аспекті ландшафтно-етнічної взаємодії українці впродовж сторіч тяжіли як до залісених територій (зокрема, за Старокиївської доби), так і до Степу (що було найбільш притаманно козацькій добі). Це ще більше утверджує значення лісостепу як арили української етногенези, що поєднує в собі осілу (селянську, хліборобську) та напівкочову військову (козацьку) основи. Хліборобське розселення віддавна (ще, принаймні, від Трипільських часів) поширювалося по всьому помірно континентальному лісостепу, охоплюючи й фрагмент зони широколистих лісів; козацтво дедалі активніше освоювало степові простори (в межах північностепової підзони), що справляють враження безмежжя, а відтак – сповнені духом

вільності й водночас сприятливі для військової діяльності (так само, як і для землеробства).

На нашу думку, Український Степ є не лише південно-східним макрорегіоном держави; зазначений фрагмент геопростору органічно оконтурює зі сходу весь європейський субконтинент, становлячи його головну продовольчу базу й водночас форпост проти азійської експансії. Прикладів цьому можна наводити чимало, починаючи, принаймні, від XIII ст., коли степовики-половці спільно з русичами-українцями воювали проти монголо-татар над Калкою; наступного XIV сторіччя українці разом із литовцями взяли реванш у монголо-татар у битві над Синіми Водами (саме у степовій зоні), остаточно відвернувши монгольську небезпеку від європейських країн. У подальшому загальноєвропейське значення мала, на наш погляд, і Запорозька Січ, яка успішно протистояла турецькій експансії не лише на українські землі, а й на інші країни Центральної та Східної Європи.

Окресленого нами значення степового ландшафту для долі корінного етносу не можна констатувати на прикладі Росії. Етноландшафтом московитів, як ми наголошували вище, є мішані хвойно-широколисті ліси; натомість, степ становить щодо лісу «відносну протилежність» [7], тому ми відзначаємо цілковито різну ландшафтну приуроченість українського й російського етносів, а отже – й негативну «ландшафтну етнокомплементарність» (термін наш. – Ю. К.) українців щодо росіян.

Обґрунтування європейської сутності України з ландшафтних позицій доповнимо історико-географічними аргументами. Понад тисячу років тому, коли ще навіть не існувало Москви як населеного пункту, а тим більше – створеної навколо неї держави, Київська Русь-Україна становила як духовно-культурну (засновану на християнській релігії, конфесійно ще не поділеній на католицизм і православ'я), так і політичну (базовану на династичних зв'язках, що за доби Середньовіччя мали першорядне значення) єдність із Європою, з якою становила, як і тепер, геопросторову цілість.

Ця єдність виразно простежується і в наступні сторіччя, зокрема за часів Литовсько-Руської держави, що значною мірою продовжувала духовно-культурні й політико-правові традиції Київського каганату. Зауважимо, що поняття духовності ми не звужуємо до конфесійного чинника, дія якого, на наш погляд, може бути зумовленою штучно (зокрема, шляхом одержавлення певної релігії провідною верствою суспільства, для якого загалом це вірування не характерне).

На нашу думку, про європейський характер ментальності українців може яскраво свідчити феномен Магдебурзького права, яке надавалося, зокрема, й вітчизняним містам. Це вказує на органічно притаманне українцям, як і іншим європейським народам, прагнення до особистої й громадських свобод, несприйняття диктату й насильства. Зазначимо, що у Степовій Україні, яка в ті часи була, по суті, величезним кочовищем,

Магдебурзьке право не існувало, так само як ще раніше майже не поширювалася туди територія Київської держави. Вважаємо, що саме ці особливості Сходу й Півдня України відтворилися в сучасних умовах у формі несприйняття значною частиною населення ідеї української національної державності. Втім, важливо зауважити, що східні й південні терени таки набували українських національних рис під час загальних пасіонарних піднесень усього етносу, зокрема (як впливає з праці М. Грушевського [1, I, 172]) за Антської доби та в епоху розквіту запорозького козацтва. Враховуючи, що жоден інший осілий етнос ніколи не оволодівав вищевказаними теренами, зазначимо, що хліборобське освоєння їх українцями слід уважати єдино природним, органічним способом залучення Південно-Східної України до культурного геопростору. На нашу думку, український чинник лишається головним у розвитку людського простору цього регіону до сьогодні, не зважаючи на вельми поширене у XX ст. явище „духовного кочівництва” [6; 9].

Окреслені нами ландшафтні та історико-географічні чинники формування українського національного геопростору дають певні підстави для визначення з геософічних позицій місця України в Європі та всьому світі. Ми здійснили таку спробу, спираючись як на власні критерії проведення геософічної диференціації Землесвіту, схему якої ми наводили раніше [9], так і на аналогічні схеми, розроблені нашими попередниками. Однією з них є картина світу, запропонована американськими географами Г. Де Блієм і П. Муллером [3]. Ці автори виділяють чотирнадцять „світів” (аналогічні геопросторові структури ми зовемо „землесвітами”), в межах яких виокремлюють регіони, а у складі регіонів – субрегіони. Інша схема диференціації поверхні планети належить українському вченому А. Гудзевичу, який поділяє «Геосвіт» («Земле світ», за нашою термінологією) на частини світу, яких він виділяє вісім (крім шістьох традиційних, це – Арктика й Океанія, яка розглядається окремо від Австралії). Також заслуговує на увагу обґрунтування згаданим автором власного варіанту межі між Європою й Азією [2, с. 135]. Частини світу (так само, як і континенти) поділяються на субконтиненти, а ті, у свою чергу, на «геотерри» (фізико-географічні країни). З нашого погляду, запропонована А. Гудзевичем регіоналізація в основних рисах (за деякими винятками) досить чітко відображає реальну картину природи земної поверхні.

Ми в основу своєї диференціації Землесвіту покладаємо природно-людську єдність, виражену ландшафтно-етнічною взаємодією. На нашу думку, геософічна диференціація земної поверхні має відображати не лише матеріальні аспекти буття, але й особливості духовної сфери ландшафтів, які формують дух етносів. У той же час діяння тих чи інших етносів можуть посилювати дух, властивий відповідним фрагментам геопростору.

Духовна сфера ландшафтів нерозривно пов’язана з територіальною приуроченістю їх до фізико-географічних поясів, орографічних одиниць, а також із розташуванням на континенті. Тому при виділенні землесвітів

межі між ними часто збігаються з контурами морфоструктур або кліматичних секторів. При цьому площа такого землесвіту не лише не збігається з територією континенту, а, навпаки, один землесвіт може охоплювати фрагменти різних континентів, відокремлених океаном.

Виходячи з напрацьованих нами засад геософічної диференціації людського простору, ми пропонуємо замість традиційних шістьох частин світу виділяти десять головних (основних) і вісім проміжних землесвітів (рис. 1). Головні землесвіти, як правило, охоплюють цілі континенти або навіть значні фрагменти геопростору (рангу субконтинентів), розташовані на різних материках. Проміжні землесвіти являють собою контактні смуги взаємодії та взаємопроникнення двох або більше головних землесвітів. Вони характерні для давноосвоєних територій, зокрема районів локалізації найдревніших культур-цивілізацій. Кожен землесвіт характеризується відносною однорідністю природних умов (або наявністю «аналогічних ландшафтів» [7]), етнічного й конфесійного складу населення, його традиційних занять, історичних особливостей розвитку тощо. Інтегруючим чинником єдності землесвітів та окремішності кожного з них виступає спільність (і, навпаки, відмінності) духовної сфери ландшафтів і духу приурочених до них етносів. Серед головних землесвітів ми виокремлюємо, зокрема, *Євразію*, яка охоплює, передовсім, схід Північної Америки й захід Євразії (переважну частину Європи), та *Великий Степ*, що охоплює велику субширотну смугу на материк Євразія, яка простягається від Причорноморської низовини до Монголії та Забайкалля (включно з Тибетом та суміжними з ним гірськими системами). Саме до цих фрагментів геопростору приурочені територія Української держави та більша частина українських етнічних земель поза Державним кордоном України (зокрема, Північна Слобожанщина, Малиновий, Жовтий та Сірий Кліни). Натомість, жодного стосунку українська етнічна територія не має до землесвіту Північна Євразія, що становить основу російського національного геопростору. Водночас внутрішньоукраїнські ландшафтні відмінності, на наш погляд, є більш значущими при просуванні з півночі на південь (у межах Причорноморської низовини український етноландшафт частково поступається місцем тюркському), ніж із заходу на схід (у цьому напрямі українські ландшафтні риси панують суцільно).

Таким чином, не лише побіжний погляд на ландшафтну мозаїку України, решти Європи та Росії утверджують нас у думці щодо значно ближчої спорідненості нашої Батьківщини із загальноєвропейським геопростором, ніж із північноєвразійським, а й аналіз особливостей ландшафтно-етнічної взаємодії. Ми зосередили свою увагу на етнонаціональних проблемах організації геопростору на прикладі України тому, що її територія поєднує „відносно протилежні” ландшафти (рівнинні й гірські, лісові та степові), завдяки чому вона досить яскраво й репрезентативно відображає характерні риси всього східно-континентального землепростору Євразії.

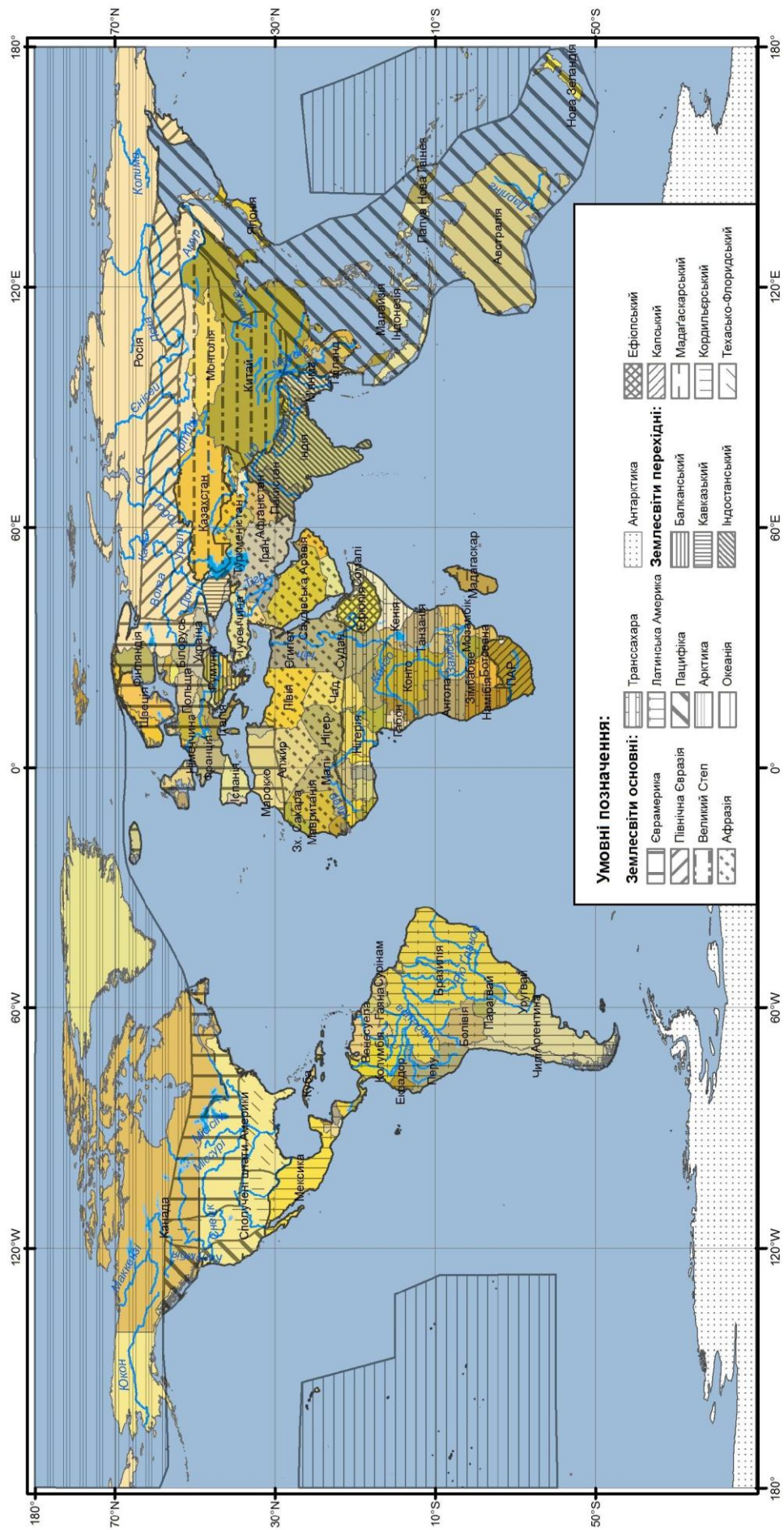

Рис. 1. Геософічна диференціація Землесвіту

Водночас зауважимо, що значна диференціація природних умов України зумовила відмінності в духовній сфері її ландшафтів. А це, у свою чергу, спричинило складну структуру українського етносу, наявність у ньому кількох субетносів, що відрізняються деякими особливостями духовної й матеріальної культури та ментально-поведінкових рис.

Перебуваючи у складі різних землесмуг східно-континентального землекористування Євразії та частково охоплюючи Великий Степ, українські землі в той же час зберігають внутрішню єдність, зумовлену поширенням у всіх фізико-географічних зонах єдиного етносу. Діалектична єдність і боротьба протилежностей, які властиві українським ландшафтам, що у своєму поєднанні споконвіку становили живильне середовище для етногенезу, наводять на думку про існування українського етноландшафту в межах національної (тобто, у випадку України, державної разом із найближчими суміжними етнічними землями) території.

Висновки. Аналіз ландшафтного різноманіття України (включно з українськими етнічними землями за кордоном) у контексті особливостей ландшафтно-етнічної взаємодії в різних природних зонах свідчить про її значно виразнішу спорідненість із рештою Європи порівняно з російською національною територією. Історико-географічні дані доповнюють геософічне обґрунтування європейської сутності України. Новітні схеми глобальної диференціації земної поверхні поряд із традиційним поділом євразійського суходолу на частини світу виразно вказують на приуроченість нашої держави до Європи.

Використані джерела:

1. Грушевський М.С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Т. I. До початку XI віка / Михайло Грушевський ; [редкол.: П.С. Сохань (відп. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1994. – 736 с.
2. Гудзевич А.В. Просторово-часова організація сучасних ландшафтів: теорія і практика / А.В. Гудзевич. – Вінниця : Віндрук, 2012. – 432 с.
3. Де Блій Г. Географія: світи, регіони, концепти : пер. з англ. / Г. Де Блій, П. Муллер, О. Шаблій. – К. : Либідь, 2004. – 740 с.
4. Дроботова Л.А. Проблеми й перспективи інтеграції в Україні / Дроботова Л.А., Дроботов В.О. // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 14–15 жовтня 2010 р.) / за ред. В.Й. Лажніки і С.В. Федонюка. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 58–60.
5. Дудко І.Д. Проблема етнокультурних особливостей та євроінтеграційних орієнтирів України / Дудко І.Д. // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 14–15 жовтня 2010 р.) / за ред. В.Й. Лажніки і С.В. Федонюка. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 52–56.
6. Кисельов Ю.О. Геософічні аспекти етносферних процесів в Україні в контексті Помаранчевої революції / Ю.О. Кисельов // Фізична географія і геоморфологія. – К., 2005. – Вип. 48. – С. 66–70.
7. Кисельов Ю.О. Деякі геософічні аспекти ландшафтно-етнічних взаємозв'язків / Кисельов Ю.О. // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. География. – Симферополь : ТНУ ім. В.І. Вернадського, 2008. – Т. 21 (60). – № 2. – С. 201–205.
8. Кисельов Ю.О. Деякі географічні аспекти процесів євроінтеграції та місця в них України / Кисельов Ю.О. // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 14–15 жовтня 2010 р.) / за

ред. В.Й. Лажніка і С.В. Федонюка. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 416–419.

9. Кисельов Ю.О. Основи геософії: проблеми теорії та методології / Ю.О. Кисельов. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 208 с.

10. Кисельов Ю.О. Геософічний підхід як складова змісту метатеорії географії / Юрій Кисельов // Історія української географії. Всеукр. науково-теоретичний часопис. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. – Вип. 24. – С. 7–10.

11. Кисельов Ю.О. Геософічний підхід як феномен постнекласики в суспільно-географічних дослідженнях / Ю.О. Кисельов // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2012. – №9 (234). – С. 133–137.

12. Короба Н.С. Політико-географічне положення України та її участь у регіональних інтеграційних процесах / Короба Н.С. // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 14–15 жовтня 2010 р.) / за ред. В.Й. Лажніка і С.В. Федонюка. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 70–74.

13. Маринич О.М. Фізична географія України : підручник / О.М. Маринич, П.Г. Шищенко. – 3-є вид., стер. – К. : Знання, 2006. – 511 с.

14. Риттер К. Общее землеведение: лекции, читанные в Берлинском Университете : лекции, изданные Г.А. Даниелем / Карл Риттер. – М. : Изд-во Глазунова, 1864. – 188 с.

Бобровицький А.В.

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ СУТНОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В СВІТОВИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

Здійснено дослідження суспільно-географічної сутності інтеграції України в світовий економічний простір, з огляду на основні суспільно-географічні закони та особливості історичного розвитку України і її перспектив, зважаючи на різні сценарії інтеграційних процесів у стратегії економічного розвитку країни. Проаналізовано особливості розвитку країни в умовах застосування основних законів суспільної географії. Окрім того визначено потенційні напрямки дослідження впливу суспільно-географічних законів на розвиток суспільно-територіального комплексу країни та її конкурентоздатність в глобальній суспільнотериторіальній системі.

Ключові слова: суспільно-географічні закони, глобальна суспільно-територіальна система, конкурентоспроможність.

Проанализированы особенности развития страны в условиях действия основных законов общественной географии. Кроме того определены потенциальные направления исследования влияния общественно-географических законов на развитие общественно-территориального комплекса страны и на ее конкурентоспособность в глобальной общественно-территориальной системе.

This is research of human-geographical core of integration of Ukraine in world economic space with the revision of basic social and economic laws and impact of country's historical development and prospects due to the different scenarios of integration processes in the strategy of country's economic development. There was prepared analysis of the development country in compliance with use of the main human geographic laws. There was defined the main directions of influence major human-geographic laws on the country's human-territory complex development and on the country's competitiveness in global human-territory system.

В статье представлено результаты исследования общественно-географической сущности интеграции Украины в мировое экономическое пространство с учетом основных общественно-географических законов а также